

SZIGETI JUDIT-SZILÁGYI VERONIKA

A HALIMBA-CSERES 10–12. SZÁZADI TEMETŐ KERÁMIAANYAGA¹

A Halimba-Cseres 10–12. századi temető feltárását Török Gyula végezte 1952–1954 között.² 1962-ben megjelent feldolgozása mind a hazai, mind a környező országok szakembereinek körében nagy érdeklődést keltett, és óriási vitát kavart.³ Török Gyula munkáját már az ásatás idején is több kritika érte.⁴ Gyanítható volt, hogy a sírok közül több áldozatul esett a bánya kiépítésének, valamint a mostoha viszonyok között végzett munka során a temetőről nyerhető információk egy része elveszhetett. A mai Halimba község környékén élt és temetkezett lakosság etnikai meghatározását, az előkerült leletanyag interpretálását, erősen befolyásolta a korszak mára már túlhaladott történelemszemlélete, aktuálpolitikai indíttatása. Felvetődött tehát az anyag újraközlésének, de mindenek előtt a ma még fellelhető információk összegyűjtésének igénye, amellyel a nyomtatásban megjelent adatokat kiegészíthetjük. A Magyar Nemzeti Múzeum, valamint a Veszprém Megyei Múzeumok Adattárában őrzött előzetes jelentésekből, és egyéb forrásokból (kézzel írott ásatási naplók, sírlapok és vázlatrajzokból, megmaradt fényképfelvételekből) kíséreltem meg rekonstruálni a feltárás menetét. Továbbá a jelenkori bolygatások helyét, az előkerült tárgyak pontos helyzetét, a sírok egymáshoz, illetve a még ma is álló épületekhez és tereptárgyakhoz való viszonyát vizsgáltam.

A temető újra-feldolgozását az eredeti ásatási dokumentáció alapján kezdődött el.⁵ A kézzel írott ásatási napló és sírlapok átnézése után összehasonlítottam az adatokat Török Gyula 1962-ben megjelent publikációjával. Az ásatási naplóban Török leírta a váz helyzetét, a sír adatait és röviden megemlítette a sírban megfigyelt jelenségeket. Az 1962-es feldolgozásban csak a mellékletes sírok leírását közölte.⁶ Több sírnál figyelhető meg eltérés a napló és a publikáció között. A sírlapokon nem minden esetben jelölte a kartartást és a tárgyak

helyzetét csak vázlatosan rajzolta be. A sírgödör és a váz helyzetének kapcsolatát nem dokumentálta, pedig a sírfoltok minden esetben kirajzolódtak a talajban.⁷ Pontos rajz csak 12 sírról készült az ásatás utolsó évében. Török eredeti temetőterképe nem mutat eltérést az 1962-ben közölt térképekkel, a sírok iránya megfelel a közölt adatokkal. Ugyanakkor László Gyula 1953-ban írt bírálatában már jelezte, hogy a fényképeken a sírok helyzete eltérést mutat a temetőterképre berajzoltakhoz képest.⁸ Átnézve a 323 db sírfotót valóban észrevehető néhány pontatlanság. Mivel Török Gyulának nem állt rendelkezésére állandóan fényképezőgép, ezért csak a sírok egyharmadáról készülhetett fényképfelvétel, ennek következtében csak ezek esetében lehetett a fotók alapján korrigálni a sírrajzok, és a temetőterkép esetleges pontatlanságát. A mellékletek síron belüli helyzetét Török a leltárkönyvben⁹ is rögzítette, ez az egyetlen forrás azok elhelyezkedésének pontosítására. A leletek leltározását Török saját maga végezte, remélhető tehát, hogy a leltárkönyvben lévő adatok az ásatási megfigyeléseket tükrözik.

A temető teljes feldolgozása folyamatban van, jelen tanulmány tárgya a kerámiaanyag részletes vizsgálatából adódó eredmények rövid ismertetése, különös tekintettel a kiválasztott edényeken elvégzett anyagvizsgálat részletes közlésére.

A TEMETŐ KERÁMIAANYAGA

Az edények általános jellemzése

Török Gyula 1962-ben megjelent tanulmányában elemzi a temető kerámiaanyagát.¹⁰ Az elemzés legnagyobb hibája, amely a temető egészének feldolgozására is jellemző, hogy miközben munkájában végig azon állásponton maradt,

1 Köszönettel tartozom Révész Lászlónak, Wolf Máriának és Simonyi Erikának, hogy munkámat mindenben segítették.

2 TÖRÖK 1954; TÖRÖK 1959.

3 Cs. Sós 1963; ERDÉLYI 1963; LÁSZLÓ 1964; Kiss 1968.

4 MNM Adattár László Gyula, és Fehér Géza bírálat 1953.

5 MNM Adattár 17. H. I. Ásatási Napló 1–6., Csontvázlapok, Temetőterképek, sírrajzok, részletrajzok, fényképek, jelentések,

6 Sajnos melléklet nélküli sírnak minősített számos olyan sirt is, ahol még megfigyelt, de felszedésre nem került, rossz megtartású ékszerek voltak (pl. az ólom, ezüst hajkarikák). De hiányoznak edénytöredékek, állatcsontok, és egyéb mellékletek a Török által közölt sírleírásokból. A feltárt sírok közül 54 sír hiányosan közölt, és közel ugyanennyi sír van, ahol a temetkezési szokásokra utaló megjegyzések szintén közöletlenek maradtak.

7 TÖRÖK 1962. 10., 1. Tábla

8 MNM Adattár 75.H.I.3.

9 MNM Ltsz.:55.1.1–1138. A

10 TÖRÖK 1962, 55–64, 94–98.

hogy a temető folyamatosan használják, kronológiája megszakítások nélkül folyamatosan követhető, mégis a temető időrendjét „szakaszokra” osztotta.¹¹ A létrehozott három szakasz, mely Török szerint a temető benépesülésének időrendjét követi, a temető sírjai között erőszakoltan határvonalat húz. Minden szakaszon belül elemzi annak fejlődését, megállapítja a szakaszok kezdő, ill. végpontját, majd kijelenti, hogy a három szakasz együtt az egész temető benépesedésének folyamatos menetét mutatja meg.¹² Az egyes szakaszok különböző fejezetekben történő elemzése következtében a temető egészének értelmezése nehézkessé, és átláthatatlanná vált. A tárgytipusok elemzése során Török többször beleesett saját csapdájába. Az általa megállapított időintervallumok nem egyeztek a sírok mellékleteivel, ezért kénytelen volt „utólagos betemetésnek” minősíteni azokat.¹³ Török Gyula által felállított szakaszok közül csupán az első értelmezhető úgy, mint a temető egy különálló egysége. Az első szakasz leletanyaga alapján, mind időben, mind területileg egyértelműen kiemelhető. Ezzel ellentétben a 2. és 3. szakasz folyamatos temetkezést mutat.¹⁴ Török sajátos feldolgozása folytán a kerámiaanyag is tördelve, két fejezetbe került.

Munkám során a különböző tárgytipusok, így a kerámiaanyag szétválasztásakor eltekintettem Török szakaszaitól. A továbbiakban igyekszem kerülni ezt a felosztást, és ahol lehetséges időhatárokat próbálok feltüntetni.

A temető újbóli feldolgozásának kiemelt tárgytipusa a kerámiaanyag volt. A Halimba-Cseres 10–12. századi temetőből előkerült 932 sírból 132-ben volt ép, vagy töredékes, de összeállítható edény. További 26 sírból kerültek elő még edénytöredékek. Ezek között előfordulnak hiányos edények, de vannak olyan darabok is, amelyek a sírleírásban, mint a *sír földjéből* előkerült darabok szerepelnek. A töredékeknek a sírhoz való tartozása kérdéses, egy részük a korábbi vaskori temető kerámiaanyagára jellemzőek, illetve későbbi (12–13. századi) perem és oldaltöredékek. A leletek többsége

azonban a temető kerámia anyagával mutat egyezést. Mivel a temető területén és környékén hasonló korú telep nem került felszínre, így a kerámiatöredékeket az edénymelléklet egy csökevényes formájának tekinthetjük. A jelenséget más temetők esetében is megfigyelték.¹⁵

Az edények sírba kerülésének okát, egy új temetkezési szokás megjelenésének tulajdoníthatjuk. A temető 10. század közepéig használt déli részén ugyanis az edénymelléklet adása nem volt jellemző.¹⁶ Török a sírkerámia megjelenését az alábbi elméletben összegzi: a halott túlvilági útjára a temető legkorábbi időszakában kést kapott, mely az étel elfogyasztásakor lehetett hasznára. Mivel a kések egyike sem tekinthető harci eszköznek, így azok az élelem felaprózásakor, tisztításakor lehettek használatban. A kések elmaradása a temetőben, azzal magyarázható, hogy ekkor már készítették a sírba, amelyre az edények tömeges megjelenése utal. Ekkor késre már nem volt szükség. Az Árpád-korban a pénzek megjelenése már az ételmelléklet elhagyását eredményezte, hiszen a pénzért élelmet lehet vásárolni a túlvilágon.¹⁷

A kerámiák jelenléte a sírokban a 10. század közepétől egészen a 12. század elejéig jellemző. A temető használatának egy időszakában – 10. század első harmadától – 11. század közepéig – ezt a szokást –étel vagy ital melléklet adása edényben– még szélesebb körben gyakorolták, míg a 11. század közepétől a temető felhagyásáig már kevesebb sírban találunk kerámiát. A szokás megjelenésének időpontját a vékony bronzhuzal S-végű hajkarikák megjelenése keltezi.¹⁸ Jelenleg ez a dátum újra vitatottá vált, úgy tűnik nem tartható már a 960-as időhatár, inkább a 920–930-as évekre kell előretolni ezt a dátumot.¹⁹ Az S-végű hajkarikák elterjedésének kezdete tájegységenként is változik.²⁰ A Dunántúlon feltehetően hamarabb megjelenik, mint az Alföldön.

Edényeket férfi, női, és gyermeksírban egyaránt találtak a temetőben. Török minden kerámiából eltett földmintát és néhány sírnál meg is vizsgálta azokat.

11 TÖRÖK 1962, 15.

12 TÖRÖK 1962, 15.

13 TÖRÖK 1962, 45.

14 Ugyan a temető nyugati területén, a 11. század közepén hirtelen „idegen” tárgytipusok jelennek meg a sírokban, (ólmohuzal S-végű hajkarikák, ezüsthuzal bordázott S-végű hajkarikák, hegyesedő végű, sodrott és fonott ezüst gyűrűk, granulált ezüst gyöngyök, lunulák, féldrágakő gyöngyök stb.) melyek északi kapcsolatokról tanúskodnak. Az ilyen ékszerekkel eltemetett nők és gyermekek sírjaiból, két sír kivételével hiányzik a kerámia. Éles határvonallal elkülöníteni ezeket a sírokat azonban nem lehet. Kiss Gábor a Sorokpolány-Berekalja temetőben hasonló leletanyaggal eltemetett közösség sírjait közli, és lengyel kapcsolatokra utal. Kiss 2000, 204–205

15 ISTVÁNOVITS 2003, 353; Kiss 1983, 129, 136.

16 Török 1. szakasz. Egyetlen feldúlt gyermeksírban volt edény, 611. sír. Mivel az anyagvizsgálat után egyértelművé vált hogy ez az edény nem illeszthető a kerámiaanyag egészébe, így a sírt továbbra is az 1. szakaszba soroltam.

17 TÖRÖK (1962) 54.,95.

18 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 51–58; MESTERHÁZY 1965, 95–113.

19 GIESLER 1981; BÓNA 1978, 125–139.

20 MESTERHÁZY 1965, 104.

Azonban ételre utaló nyomokat, állatcsontot csak egyetlen sírban találtak (575. sír). Így Török megjegyzi, hogy talán ital, méz lehetett az edényekben.²¹ Az edényeket jellemzően a boka, illetve alsó lábszár valamelyik oldalára, ritkán a lábszárcsontok fölé helyezték. Esetenként előfordult, hogy az edényt kicsit magasabban találták meg, mint a vázat, mely azt sejteti, hogy a koporsó tetejére helyezhették, vagy a halott elföldelése közben tették be a sírba.²² Előfordult olyan sír is, ahol külön kis fülkében volt az edény: a váz lábfelőli végében (228. sír). Az esetek többségében az edényeket fenekükre állítva, esetleg eldőlve találták meg (egy eset kivételével, amikor szájjal lefelé fordítva volt az edény 120. sír). Temetőterképen jelölve az edények pontos elhelyezkedését, az alábbi megfigyeléseket tehetjük: a temető középső 10. század végére keltezhető részén a behajlított alkarral eltemetettek sírjaiban, a bal lábfej mellett találhatóak meg. Az általam „köves síroknak” nevezett sírcsoportra (22 sír két tömbben, melyekben köveket talált Török) a jobb lábfej mellé tett edény a jellemző. Míg a temető délnyugati részén teljesen vegyesen fordul elő a jelenség. A lábfejek és a sírvég között elhelyezett edény 21 sírnál figyelhető meg. Nagyjából két csoportban a temető két területén, a központi mag körül. A temető két szélén, az északi és déli részén 15 sírban az edényeket a fej mellé helyezték. Ezek a sírok az egyéb leletanyaguk alapján egykorúak. A temető utolsó sírjai közé tartozhattak. Az edény fejhez állítása a Dunától keletre jellemző, amit az újabb temetőfeltárások is megerősítenek.²³ A Halimba-Cseres temetőben a 11. század végén, 12. század elején jelenik meg ez a szokás, mely talán egy keletről érkező új népcsoporttal állhat összefüggésben.

Mivel az edényes sírok közel felére jellemző, hogy mást, mint a bennük lévő étel-, vagy italmellékletet a halott nem kapott túlvilági útjára, így azok keltezését Török a temetőn belüli helyzetük és formai jellegük alapján végezte. A temető középső részén valószínűleg *családi sírkertekben* temetkeztek, ezt már Török is megfigyelte.²⁴ Erre utal az egyéb mellékletek kronológiája, mely a temető középső részének egy évszázados használatát jelzi. Ezeknek a síroknak a keltezése nehezebb, a sír temetőn belüli helyzete nem nyújt hozzá segítséget.

A kerámiaanyag formai jegyek alapján öt csoportra osztható: bögre-csupor, fazék, bordásnyakú edény fületlen változata, tál, palack, illetve „váza alakú edény”/ palack. Azonban minden főcsoport, méret és forma alapján további alcsoportokra osztható.

A *fazekak* úrtartalma 2-3 liter. Ezek a temető legnagyobb edényei. A fazekak egy másik, nagyobb darabszámú csoportját alkotják a *kisfazekak*. Néhány sírból került elő csupán *széles szájú alacsony fazék*, míg a kerámiaanyag felét kitevő *csuprok*, illetve *bögrék* további alcsoportokra bonthatók. Formájuk illetve úrtartalmuk szerint megkülönböztetünk, *fazék formájú, hordó alakú, szűk, illetve széles szájú csuprokat és bögréket*. A temető közepének 5 sírjából került elő *tál, behúzott peremű²⁵- és virágcserep alakú*. A *bordásnyakú edények²⁶ fületlen változata* három sírból került napvilágra. Egyetlen sírban volt *palack* és ún. *váza alakú edény²⁷* (2. tábla, 4. kép).

Az általam szétválasztott formai csoportok temetőn belüli elhelyezkedése a következő: nagyobb méretű *fazekak* a temető középső és déli területén található sírokban fordultak elő. Messze menő következtetést levonni ebből elhamarkodott lenne, hiszen ilyen típusú edények csupán 9 sírből kerültek elő. Ezek a sírok a 10. század végére és a temető használatának végére keltezhetőek.

A *kisfazekak* nagyobb száma már messzemenőbb következtetések levonására adnak lehetőséget. A temetőn belüli helyzetük alapján (a temető középső részét körülvéve) a 10. század végétől a 11. század közepéig használt területen elhelyezkedő sírokban jellemzőek. Széles szájú fazék csupán 6 sírban volt. A sírokban talált ékszerek alapján 10. század végén és 11. század végén is került ilyen edény a sírokba.

Tálak a temető központi részén kerültek elő, egyéb leletanyag alig volt ezekben a sírokban (345. és 577. sírokban volt bronz S-végű hajkarika). A 345. sírban talált (a sírral egykorú beásásból került elő) behúzott peremű tál olyan „családi sírcsoport” egyik sírjában volt, ahol még a temető 10. század közepéig keltezhető részéhez hasonlóan, behajlított alkarral temetkeztek. (6. tábla,

21 TÖRÖK 1962, 54.

22 ISTVÁNOVITS 2003, 353.

23 KVASSAY 1982, 14; ISTVÁNOVITS 2003, 355.

24 TÖRÖK 1962, 46, 115.

25 A behúzott peremű tálakról WOLF 2006, 50–51. SZIGETI 2013.

26 Bordásnyakú edényekkel elsőként foglalkozott Mesterházy 1975, 99–115; utóbb TAKÁCS 1997, 78.

27 KVASSAY 1982, 24–25.

1. kép) E sírcsoport leletanyaga a 10. század közepére, végére keltezhető.

Bordásnyakú edény 3 sírban fordult elő. Ezek közül csak a 149. sírban volt ékszer: ólomból készült S-végű hajkarikák, amelyek jelenlegi tudásunk szerint a 11. század közepére keltezhetőek.²⁸ A 313. sírban talált bordásnyakú edény felszíne annyira lekopott, hogy eredetileg az egész edényen körbefutó hullámvonal díszítés csak nyomokban kivehető rajta. Ez a kopottság hosszú használatot feltételez.

Csuprok és bögrék a temető minden olyan területén előfordulnak, ahol edényes sírok találhatóak. Jellemzőbbek azonban a XI. század közepéig keltezhető sírokban.

KÉSZÍTÉS-TECHNIKAI MEGFIGYELÉSEK

A Halimba-Cseres temető területéről előkerült edényeket 6 kivételével, melyek kézzel készültek (47.,173.,206?, 355.,575.,611.), kézikorong különböző típusain formálták. A korongok változatait Török igen zavarosan jellemzi,²⁹ de Parádi és Holl összefoglalásai³⁰, lehetővé teszik, hogy a halimbai edényeken látható készítechnikai nyomok alapján a különböző típusokat szétválasszuk.

A kerámiák készítése/felépítése Parádi és Holl tanulmányaikban leírtak szerint történhetett. Minden edény, deszka,³¹ esetleg kő alátétlapon,³² agyaghurkákból felépítve, elsimitva, vagy lassú korongon után-korongolva készült. A korongok alátámasztása különböző lehetett. A korongok egy részét, valószínűleg nem rögzítették stabilan, erre utal a kerámiák ferde pereme.³³ Az edények felépítése általában egy 2-3 cm magas kis tálka megformálásával kezdődhetett, erre illesztették az első agyaghurkát. Az edények megvastagodott alsó része erre utal, ezen kívül égetéskor sokszor itt repedt meg az agyag.

Előfordul, főként a tálaknál, hogy az edény fenekét elkészítve, erre illesztik az első hurkát, illetve egyetlen edénynél (30. sír) látható, hogy a fenékrészhez oldalról illesztik hozzá az első hurkát. (1. tábla, 1. kép) Az edények egy kisebb csoportján nincs nyoma után-korongolásnak. Ide tartoznak a „mázás” edények, melyek megformálásuk után sima felületüket agyagfürdőbe mártva kapták

meg. Ezzel a fazekas olyan felszínt kapott, melyet rövid száradás után, könnyebben tudott díszíteni.

Az edények többségét már után-korongolják. Külön figyelmet fordítva a perem- és vállrészre. Az edény belsejének elsimitására nem mindig törekedtek. Különösen feltűnő, hogy néhány edény esetében az edény belsejében a hurkák illesztését egyáltalán nem dolgozzák el. Ezek az edények hosszúkás formájúak, hordószerű a testük, és széles a szájuk. Formájuk tehát engedte volna, hogy elsimitásuk a belsejét (47.,167., 288.,322. sír). Az esetek többségénél azonban elsimitják az edény belsejét, de nem feltétlenül után-korongolással. Feltűnő, hogy a nyakrész utólagos ráillesztésének a pontját elhanyagolják, nem dolgozzák el. Ezeknél az edényeknél a perem és nyakrész nélküli félkész edény belsejét eldolgozzák, ráillesztik a nyakat a peremmel együtt, de csak kívülről dolgozzák össze az agyagot. Ritkán előfordul, hogy az edénynek csupán a belsejét simítják el korongon, míg kívül láthatóak a hurkák illesztésének nyomai.

A legfejlettebb változat, mikor kívül-belül, az egész edénytesten gondos után-korongolással eldolgozzák az egyenetlenségeket. Ezek a legszimmetrikusabb felépítésű edények. A feltehetően a leggyorsabban forgó korongon készülhettek. Ezek között egyaránt megtalálhatóak a *fazekak, bögrék és palackok*. Az ilyen edényeket már gondosabban előkészített agyagból formálták, és időben a XI. század elejétől a XII. század elejéig datálhatóak. Megjegyzendő azonban, hogy az első két csoport edényei a temető minden időszakában jelen vannak, párhuzamosan a jobb minőségű darabokkal.

A kerámiaanyag egy részére jellemző, hogy felületükön sűrű függőleges „karcolások, polírozás” láthatóak (220.,238.,307.,520., 526., 911.)³⁴. Az edények oldalát díszítés után még egyszer függőleges simítással igyekeztek eldolgozni.³⁵ Egyes esetekben a fazekas a teljes edényt simítja el, vagy ahogy gyakrabban előfordul, csupán az edény alsó egyharmadát. A jelenség párhuzamát Takács Miklós „polírozott” kerámiájában látom.³⁶ Viszont a halimbai edényeken ezt a „polírozást” egészen biztosan nem kavicsal vagy kemény tárggyal végezte a fazekas. Inkább a mai dörzspapírhoz hasonló anyag feltételezhető. Takács azt írja, hogy sokszor a polírozott felületre máz is került,³⁷ a halimbai anyagban ilyen nem tapasztaltam.

28 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 52–53.

29 TÖRÖK 1962, 60–61, 121–122.

30 PARÁDI 1955; PARÁDI 1959; HOLL 1956.

31 A kerámiaanyag felénél látható az edények fenekén deszkalenyomat. Ezek többsége a 10. sz. végétől–11. század közepéig keltezhetőek.

32 A kerámiaanyag felére jellemző, hogy fenekük teljesen sima. Sima a fenék sok esetben akkor is, ha fenékbélyeg van az edényen. A sima fenekék elsimitással is keletkezettek, de nem zárható ki a kő alátétlap használata sem.

33 21 db edényen feltűnő a ferde perem, 10. század végétől a 11. század közepéig keltezhetőek a sírok egyéb mellékleteik alapján. Nem a temető legkorábbi edényeire jellemző a ferde perem, inkább egy-egy „műhelyhez” köthetőek.

34 Ezek a sírok két csoportban helyezkednek el a temető északi és középső részében.

35 RZEZNIK 1995, 70–71.

36 TAKÁCS 2000.

37 TAKÁCS 2000, 25.

Az edények és töredékek közel 50%-a díszítetlen, illetve egészen sűrűn behúzott vonalak láthatóak a válltól a has aljáig. Vélhetően ezek a sűrű vonalak a végső elsimitás nyomai. Ezeknél látható, hogy a fésűs simítás az egész edény felületén megtörtént, de végül a has alatti részt még függőleges simítással is igyekeztek eldolgolni.

A díszített darabok egy részén, körbefutó, párhuzamos, bekarcolt *vonaldísz* látható. Az esetek többségében az egész edényen, de előfordul csak a vállon, vagy hason ugyanígy. Az egész edényen *csigavonalban lefutó vonal*, illetve *hullámvonaldísz*, csupán 7 esetben figyelhető meg. Ennél is ritkább a *vonaldísz váltakozva a hullámvonaldíszsel* és a *bebökdösött díszítés* (173.,221.,599.,611. sír-8.tábla, 1. kép), illetve a *fogaskerék dísz* (181.,185.,200. sír-4.tábla, 1. kép). Két edényen *belső peremdísz* látható (221.,185. sír), mely korábbi, 9. századi hagyomány továbbélésére utal.³⁸ Mindkét sír a temető északi részén helyezkedik el, a 185. sír edényén a 11. század végén 12. század elején megjelenő fogaskerékdísz látható. Egy esetben fordul elő *hullámvonalalköteg díszítés* (80. sír-1. tábla,4. kép). Ezt az edényt régészeti módszerekkel egyetlen anyagcsoportba sem tudtam beilleszteni, amit az anyagvizsgálat csak megerősített. Ez a kisebb fazék töredéke „idegen” a kerámiaanyag egészétől. Talán a 80. sírban talált edény keltezése a 10. század elejére, esetleg a 9. század felé mutat.³⁹

Temetőtérrépre vetítve a díszítések elhelyezkedését, látható, hogy a díszítetlen edények inkább a temető középső részén fordulnak elő. Az egész edényen csigavonalban körbefutó hullámvonal díszítés csak a temető északi felében jellemző. A 11. század első felében, de a 12. század eleji utolsó sírokban szintén megfigyelhető. Szintén az északi részen fordul elő a rádli-dísz, kizárólag a temetkezések utolsó időszakában, a 11. század végén a 12. század elején.

A temető kerámiaanyagának egy ötödére jellemző, hogy az edény fenekén bélyeg látható. A *fenékbélyegek* problematikájával számos tanulmány foglalkozik.⁴⁰ Arra a kérdésre, hogy a fenékbélyegek mesterjegyek, vallási szimbólumok, esetleg bajelhárító babonás szerepük volt-e, a halimbai kerámiaanyag sem ad választ. Az edényeken látható után-korongolási nyomok alapján elmondható, hogy az alig után-korongolt és az egészen jól megforgatható korongon egyaránt készültek olyan edények, melyek fenekére bélyeg került. A bélyegek csak

akkor maradhattak ilyen szép rajzolatúak, ha a fazekas az agyagot alaposan belenyomta az alátétlapba. Viszont kérdéses, hogy ebben az esetben miként szedte le róla úgy az edényt, hogy a bélyeg ne sérüljön. Abban az esetben, ha a lapot beszórja pelyvával vagy homokkal, az eltömítette volna a bekarcolt bélyeget, és nem maradt volna nyoma az edény fenekén. Ha azonban az edényt hagyja megszáradni az alátétlapon a fazekas, akkor leemelhette róla úgy az edényt, hogy a bélyeg ne sérüljön. Az után-korongolás során szükséges az edény tapadása a koronghoz, különben lerepült volna arról. Mivel pelyva kiegészítő nyomát mindössze egyetlen edény fenekén fedezték fel (517. sír), így nem lehetett jellemző a korong pelyvával való beszórása az edénykészítés előtt.

A fenékbélyegek a temető egész területén elszórtan jelentkeznek. Sem időben, sem területileg nem jellemzőbbek. Mintázatuk alapján egyértelműen elmondható, hogy a temető középső részén a X. század végén a bonyolultabb (labirintus, pókhálóminta) és az edény egész fenekét kitöltő bélyegek jellemzőek, míg az Árpád-kori részen a keresztiek különböző típusai tűnnek fel. Mivel formailag minden típuson előfordulnak, ezért ez alapján semmiféle rendszer nem figyelhető meg. Nemek szerint szintén vegyesen, mind a női, mind a férfi, illetve a gyermeksírokban megtalálhatóak. Igaz ugyan, hogy a férfisírban csupán 4 esetben volt fenékbélyeges edény. A temető egy bizonyos részén ezek a sírok egymáshoz közel helyezkednek el (526.,529.,579.,585. sír). Török a fenékbélyegek változatosságából a megrendelő személyére következtetett, és hosszasan fejtegeti a „vándorgölcncserek” megbízáson alapuló tevékenységét a 10–12. századi falvakban.⁴¹

ANYAGVIZSGÁLAT

Török a kerámiák anyagáról a 38. és 50. sírban talált edények leírásánál tesz csak említést. Itt egyetlen mondatban összesíti tapasztalatait. Szerinte az edényeket durva homokos és kavicszemcsékkel soványított agyagból készítették, amit olyan általánosnak érzett a teljes kerámiaanyagnál, hogy a továbbiakban nem szól az edények anyagáról.⁴² A 3. szakasz elemzésénél kiemeli ugyan a kerámiaanyagból a 89. és 911. sír palackját, mint római hagyományt, őrző korsókat.⁴³ Ezeknél az edényeknél megemlíti, hogy „máz-szerű finom agyagfürdőjükkal” elütnek a többi edénytől.⁴⁴

38 Sz. GARAM 1981, 141–145.

39 TAKÁCS 1996, 339. már Takács is felhívta a figyelmet a hullámvonalalköteg bizonytalan keltezésére. JANKOVITS 1991, 191.

40 HÖLLRIGL 1930, 162–164; PLETNEVA 1967, 125–128; WOLF 2006, 53–54.

41 TÖRÖK 1962, 119–120.

42 TÖRÖK 1962, 52.

43 TÖRÖK 1962, 95.

44 TÖRÖK 1962, 95.

(a mikroszkópos anyagvizsgálat nem igazolta Török ezen megfigyelését, viszont egy másik csoportnál egyértelműen bizonyította azt).

Török úgy vélte az edények csoportosításának egyetlen módja, mely eredményre vezethet, a formai szempontok figyelembevétele lehet. Szerinte a gölöncsérek generációi mind azonos díszítést és készítési technikát alkalmaznak, egyedül az edények alakja változik.⁴⁵

A kerámiaanyag újbóli feldolgozásakor kiemelt figyelmet kapott az anyagcsoportok felállítása. Az edényeket vizsgálva feltűnő azok eltérő anyaga, és felületi eldolozottsága.

Négy fő csoportra sikerült szétválasztani a kerámiaanyagot, ezen anyagcsoportok egy kivételével átlépik Török szakaszait. Régészeti módszerekkel vizsgálva az edények anyagát látható, hogy különböző méretű homokszemek, csillám és egy esetben mészkő, vagy kagylótörmelék, illetve több esetben szerves anyag kiégett nyoma található meg az agyagban. Az elvégzett mikroszkópos anyagvizsgálat kimutatta, hogy a *szándékos soványítás* régészeti módszerekkel nem állapítható meg. Ennek következtében az agyagban jelenlévő homok látható *szemcsemérete* alapján állítottam fel az egyes anyagcsoportokat. Ehhez hozzá kapcsolható a felületi eldolozás látható nyomainak vizsgálata, úgymint az „agyagmáz, a „polírozás”, és az edény falvastagsága.

RÉGÉSZETI MÓDSZEREKKEL FELÁLLÍTHATÓ ANYAGCSOPORTOK

Első csoportba tartoznak a *finom szemcsés homokot* tartalmazó agyagból készített kerámiák (1.1.csoport), illetve az elvéve nagyobb méretű *durva szemcsés homokot* is tartalmazó, de alapvetően finom homokos agyagból formált edények (1.2.csoport).

A *második csoportba* sorolt edényeket már *szemcsés homokot* tartalmazó agyagból formálták (2. csoport). A kerámiaanyag legkisebb edényei a bögrék és csuprok általában ilyen anyagból készültek, de fazekak is tartoznak ehhez az anyagcsoporthoz.

Harmadik csoport két részre osztható az alapján, hogy fellelhető-e az edényen egy utólagosan rávitt finom „agyagmáz” vagy sem. Az anyaguk ugyanaz: *durva szemcsés homokot* tartalmazó agyag. A harmadik csoport *első alcsoportjába* tartozó edényeken nem találunk agyagmázra utaló jelenségeket. Ezeknek a tapintása érdes (3.1.csoport). A kerámiaanyag legnagyobb edényei ebből a csoportból kerültek ki. A szövet mérsékelten irányított ezeknél az edényeknél, szájuk és testük viszonylag szabályos, kívül-belül elsimítottak után-korongoltak. A

3.2. csoport edényeinek felszíne finomabb tapintású a felvitt máztól. Ez a máz kopik az edények felszínéről, és alatta előtűnik az edény anyaga, ami viszont *durva szemcsés*.

A *negyedik csoport* 3 részre bontható. Ezeket az edényeket minden esetben igen *durvaszemcsés homokot* tartalmazó agyagból formálták. Az *első alcsoportba* tartozó edények igen rossz megtartásúak, mállekonyak, könnyűek. Felületükön finom „agyagmáz”/engob látható, mely vékony rétegben pereg le az edényekről. Erre a rétegre vitték fel a díszítést (4.1.csoport). A 3.2. csoportnál ez a máz jobban kötődik az edényhez, nem látható a máz „hámlása” olyan mértékben, mint ennél a csoportnál. A csoportból 2 edény került vizsgálatra, mindkettőnél igazolódott a máz jelenléte (134.,172. sír). A 4.2. csoport edényei szintén *durvaszemcsés homokot* tartalmazó agyagból formáltak, de felületük „polírozott” hatást mutat, fényesek, simák. A „polírozás” kopik az edényekről, de a kopás mértéke nem jelentős. Az edények jó megtartásúak. A 4.3. csoport edényeinek anyaga szintén *durvaszemcsés homokot* tartalmaz, máz nincs rajtuk. Ezek az edények mind formára, mind súlyra kitűnnek a kerámiaanyag egészéből. Fenekük igen vastag, melynek soványítása eltérő (1,5–2 cm), amittől súlyosak lettek.⁴⁶ Az oldalfal vastagsága a normális értéken belül mozog. *Hordó alakú*, illetve *alacsony széles szájú fazekak* tartoznak ebbe a csoportba.

Már szemmel láthatóan két edény anyaga teljesen eltért a kerámiaanyag egészétől, egyik csoportba sem lehetett besorolni azokat. A 80. sírban talált kis fazék anyagában fehér színű, tört kagylóra emlékeztető anyag látható, díszítése hullámvonalköteg, mely egyedüli a temetőben. (1. tábla, 4–6. kép) Míg a 611. sír edénytöredéke úgy tűnt semmiféle soványító anyagot nem tartalmaz, díszítése szintén elüt a többi edényen látható típusoktól. (8. tábla, 1–3. kép)

A temetőterképen ábrázolva az anyag szerinti csoportokat, a következő megállapítások tehetők. A Török szerinti szakaszokat átlépve a különböző anyagok inkább a temető egy-egy részén jellemzőek. Legszembetűnőbb a 4.1. csoport, azaz a mállekony, agyagmáz (engobos) rossz megtartású kerámiák elhelyezkedése. Ezek a temető középső részén, az általam „családi sírcsoportoknak” nevezetett temetőrészek mindegyikében, egy-két sírban elszórtan jelentkeznek. Az ugyanolyan anyagú, de fényes „polírozott” felületű edények (4.2. csoport), már csak a temető déli, háromszög alakú részében, és attól északra jellemzőek, és a XI. század elejére-közepére datálhatóak. A 3.1. csoport edényei a temető délnyugati részén helyezkednek el. A szemcsés homokos agyagból formált edények (2. csoport) elhelyezkedése érdekes,

45 TÖRÖK 1962, 56.

46 SIMONYI 2001, 370; WOLF 2003, 86; RINGER 2006, 204.

mert mintegy V alakban körül fogja a többi típust, és hiányoznak a köves sírok területéről, a temető közepéről, és széléről. Az 1.1. csoport edényei a köves sírok területén, és a temető nyugati részéből kerültek elő.

A temető kerámiaanyagának anyag szerinti csoportosítása után 17 db edényből vett mintából mikroszkópos anyagvizsgálat készült.⁴⁷ A minták kiválasztásakor Török Gyula által felállított kronológiát is figyelembe vettük, így mindhárom általa megállapított szakaszból került minta a vizsgálatba. A régészeti módszerekkel felállított anyagcsoportok mindegyike képviseltette magát a vizsgálatban és néhány különleges edénytípus elemzésére is sor került. A kiválasztásnál figyelembe vettük, hogy a sírban lévő egyéb mellékletek a további keltezésnél segítségül szolgáljanak.

A MIKROSKÓPOS ANYAGVIZSGÁLATOK EREDMÉNYE

Az edények anyaga

A kerámiák alapanyagát általában alaposan összedolgozták (összegyúrták), csak néhány esetben (611. sír és 172. sír edényei) figyelhető meg inhomogén, gyengén összedolgozott agyag. Kiemelkedően igényesen előkészített a 911. sír palackjának alapanyaga, amely a vizsgált mintacsoportban a legfinomabb szemcsés anyagú kerámia. (9. tábla)

A vizsgálatra került minták nagy része csillámos agyag felhasználásával készült. A vékonycsiszolatokról mikroszkóp alatt készült felvételeken jól látható, hogy a barna árnyalatú alapanyagban (az agyag frakcióban) egészen apró, léces megjelenésű, tarka színű (ez nem a szabad szemmel látható szín) kristályok, muszkovit csillámlemezek úsznak. Ezek a finom lemezek rendeződhetnek adott irányba, vagy elhelyezkedhetnek teljesen rendezetlenül is, attól függően, hogy az edények megformálása során mennyire sikerült jól alkalmazni a lassú korongolást. Egyetlen esetben sem érik el azonban az edények a gyors korongolásra jellemző határozott irányítottságot. Egyetlen minta (611. sír edénye) esetében tapasztalható eltérés a fentiekől, amikor az alapanyag csillámmentes, tiszta agyag. A vékonycsiszolati fotón jól megfigyelhető, hogy a vékony léces megjelenésű csillám hiányzik az alapanyagból. (8. tábla, 2–3. kép)

A kőzetliszt és homok szemcseméretű szemcsék anyaga általában uralkodóan monokristályos (azaz egy szemcsében egy kristály) vagy polikristályos (azaz egy szemcsében több kristály) kvarc (SiO_2). Az is gyakori, hogy ezen kristályok hullámos kioltásúak, ami metamorf közeteredetre utal. Kevésbé jelentős, változó

mennyiségben fordul elő agyagos kőzettörmelék vagy limonitos (vas-oxidos) csomó, mikrokristályos kvarc, mikrokristályos kalcit (CaCO_3), földpát (KAlSi_3O_8 - $\text{NaAlSi}_3\text{O}_8$ - $\text{CaAl}_2\text{Si}_2\text{O}_8$) és járulékos elegyrészek (amfibol, piroxén, gránát, cirkon). A kőzettörmelékek megjelenése nagymértékben alárendelt az ásványtörmelékkel szemben.

Soványítás

Az agyagos alapanyagba különböző ásványos összetételű kőzetliszt (0,004—0,063 mm) és homok (0,063—2 mm) méretű szemcsék ágyazódnak. Ezek belekerülhetnek a kerámiába természetes úton, mint az agyagos üledék alkotói, vagy mesterséges módon, ekkor azonban már soványításról beszélünk.

A megvizsgált minták nagyobb részénél (89.,149.,200.,206.,338., 345.,404.,577.,611., 806. sírok edényeinél) a kőzetliszt méretű szemcsék kevésbé koptatottak-kerekítettek, azaz szögletesek, míg a legnagyobb homokszemcsék jól koptatottak-kerekítettek. Ez a jelenség természetes üledékekben nehezen magyarázható, ezért feltételezhetjük, hogy a kőzetlisztes agyaghoz kerekített folyóvízi homokot adtak soványító anyagként. Az esetek kisebb részében (30.,134.,172.,274.,520.,911. sírokból) a fenti jelenség nem figyelhető meg, így nem bizonyítható szándékos módosítása a természetes nyersanyagnak. Ezekben a mintákban a kőzetliszt és homok méretű szemcsék hasonló mértékben (kevésbé) koptatottak-kerekítettek. Külön kiemelendő a 611. sír edénye, amelynél a vizsgálat a többinél jóval tisztább agyag alapanyagot mutatott ki. Mely azonban nem jelenti azt, hogy az edénynek távolabbi agyagkinyerő helyről származik az alapanyaga, de feltétlenül a helyi patak más pontjáról, ahol az agyag tisztább formában rakódott le. A 611. sírt Török elhelyezkedése alapján az 1. szakaszba sorolta, más melléklete az amúgy is feldúlt sírnak nem volt. Anyagvizsgálatra a szemmel látható eltérő anyaga, és díszítése miatt került be. (8. tábla, 2–3. kép)

Néhány kerámia anyagában (200.,206.,338., és 404. sír) növényi soványítás nyomai is megőrződtek, de egyetlen esetben sem érnek el olyan mennyiséget, hogy határozott szándékot lenne érdemes feltételezni.

A szándékos soványítással készült edények egyéb mellékletekkel a 11. század végére, és 12. század elejére keltezhetőek. Kivételt képez a két tál, melynél szintén megfigyelhető a szándékos soványítás, illetve a 611. sír edénye, mely a legkorábbi temetőrészből került napvilágra. A soványítás nélkül készült edények a temető minden korszakában előfordulnak.

47 Szilágyi Veronika munkája.

Engob⁴⁷

Az anyagvizsgálatban a 4.1. csoportot a 134., és 172. sír edénye képviselte. A két minta azért került vizsgálat alá, mert szemmel láthatóan az edények felülete nagyon vékony rétegben „hámlik” (2. tábla, 5–6. kép; 3. tábla, 5–6. kép). Ez a vékony réteg lepereg az edényekről és úgy tűnt sokkal finomabb az anyaga, mint az alatta lévő agyagnak. A két edény anyagvizsgálata kimutatta, hogy az edények durva felületén vékony agyagréteg található. Mindkét edényre megformálás után egy rendkívül finomszemcsés, csillámmentes agyagbevonat került, amelyben csak elvétve találhatóak törmelékszemcsék. Ez valószínűleg egy kiülepített, híg, agyagos szuszpenzió lehetett, amelybe az edényt mártották. A bekenést a felületi egyenetlenségek miatt kizárta a vizsgálat. Az edények felületén észlelt réteget minden kétséget kizáróan engobnak tekinthetjük. (9. tábla, 4–5. kép)

A kutatás a 10–11. századi edények egy részén már korábban is vélt mázat felfedezni.⁴⁹ A párhuzamok keresése folyamán feltűnt, hogy „mázás” edényeket főként a dunántúli telepeken, temetőben említenek. Szőke B. Miklós Nagykanizsa környéki településmaradványok feltárásánál mázas edényeket írt le. Közülük a Nagykanizsa Miklósfá nevű lelőhely edényein vékony mázat talált, amely a halimbaiakhoz hasonlóan lepereg, és alatta előtűnik az kerámia durva, érdes felülete. A leleteket a 8–9. század fordulójára, a 9. század elejére keltezte és megállapította, hogy azokon az avar fazekasság erős hatása érződik.⁵⁰ Vékony „agyagmázat” említ Nagykanizsa-Pátherhomok, Leányvár lelőhelyről is. A leleteket a 10. század elejére keltezi és avar-szláv vegyes lakosság emlékanyagának tartja.⁵¹ A Fenék faluban feltárt kerámiaanyag több ponton is hasonlóságot mutat a halimbaival. Jankovich B. Dénes is megfigyelte, hogy az edénytöredékek egy részén a „máz” lepereg. Ezeknél a töredékeknél is lepattozik egy vékony réteg az agyagról, majd alatta a durva szemcsés alapanyag látható. Szerinte az edényeket vékony iszappal vonták be. Szintén jelen vannak az anyagban a kagylós soványítású és hullámvonalköteggel díszített edények töredékei, amelyeket ő egy korábbi időszakra, a 9. századba sorolt.⁵² Kvassay Judit doktori értekezésében ugyancsak említ „kívül-belül mázzal bevont” edényeket az oroszvári

temetőben.⁵³ (9. tábla, 6. kép)⁵⁴ A temető egyéb tekintetben is, például különös temetkezési szokásaival (köves sírok) nagy hasonlóságot mutat Halimba-Cseressel.⁵⁵

A fenti publikációkban említett mázak és a halimbai anyag párhuzamba állítása nem könnyű feladat. Elhamarkodott lenne kijelenteni, hogy a halimbaival azonos készítéstechnikai fogást alkalmaztak más lelőhelyeken is. Ezt már csak azért sem tehetjük, mert ezeken az anyagokon nem végeztek a halimbaihoz hasonló anyagvizsgálatot, amely az engob használatát egyértelműen bebizonyítaná. A korszak edényművességében bevett gyakorlat volt a polírozás. Az így kialakított felület szabad szemmel nem ritkán „mázként” hat. Tehát a további anyagvizsgálatok híján egyelőre csak azt állíthatjuk, hogy a fazekasok minden kétséget kizáróan engobot csak a halimbai edények egy részénél alkalmaztak.

A fenti párhuzamok arra is rámutatnak, hogy a halimbai kerámialeletek között az engob készítését korábbi, vélhetően avar műhelyagyományának kell tekintenünk.

Agyagbevonat

Az anyagvizsgálat az 1.2. csoportba sorolt 338. sír edényének felületén szintén kimutatott egy finom szemcseméretű agyagbevonatot, amely a frissen megformált kerámia felületének utólagos elsimításakor keletkezhetett. A sír a temető utolsóinak megásott sírjai közé tartozik. Ez a bevonat szabad szemmel nem látható, így párhuzamait a temető területén előkerült edények között csak újabb anyagvizsgálattal lehetne megtalálni.⁵⁶ (5. tábla, 5–6. kép)

Az edények égetése

A kerámiaanyag egésze alacsony hőfokon rosszul átégett, az edények foltosak, égetéskor gyakran megrepedtek az agyaghurkák összedolgozásánál. A kisebb edények egységesebb színűek, mivel vékonyabb a faluk, így kisebb hő is rendszeren átégette a kerámiát. Ezek a bögrék világosbarna színűek, törésfelületük egyszínű. A nagyobb edényekre jellemző, hogy az edényttest különböző részén megvizsgált törésfelület egyszínű, de lehet

48 A jelenség megnevezésére az esetleges téves képzeteket keltő „máz” helyett jobbnak ítéltük az engob kifejezést.

49 JANKOVITS 1991, 191; TAKÁCS 2000; KVASSAY 1982.

50 SZŐKE 1992, 136–139.

51 SZŐKE 1992, 139, 142.

52 JANKOVITS 1991, 191.

53 KVASSAY 1982, 134, 136, 138, 141.

54 A temető kerámiaanyagát személyesen tanulmányozhattam, köszönettel tartozom Wolf Máriának.

55 MTTM Embertani Tár, csontvázlapok megtekintését Fóthi Erzsébetnek ezúttal köszönöm meg.

56 LÁZÁR 1998, 74.

szendvicsszerkezetű, azaz két-háromszínű egyaránt. Ez az edénytest különböző falvastagságából adódik. Török a kerámiaanyag elemzésénél többször ellentmondva önmagának, hol szabadmáglyás, hol kemencés égetést feltételez, de végül kijelenti, hogy egységesen csakis a legegyszerűbb égetésre gondolhatunk.⁵⁷ A mikroszkopikus anyagvizsgálat gödrös égetést mutatott ki, legfeljebb 700–750 °C közötti értékkel. A 206.,345.,404., és 911. sírok edényei ennél magasabb hőfokon lettek kiégetve.

AZ ANYAGVIZSGÁLATRA KIVÁLASZTOTT KERÁMIÁK ÚJBÓLI KELTEZÉSE

A kiválasztott 17 edény keltezését a temető teljes leletanyagának összevetéséből, a temetőn belüli helyzetéből, az anyagvizsgálatból és a sírokban tapasztalt temetkezési szokások együtteséből adhatjuk meg. Legkorábbra a 611. és 80. sír edényét keltezhetjük. Mivel mindkettő anyaga és díszítése eltér a temetőben talált többi edényétől, így azok máshol is készülhettek. Ez még nem datálja korábbra a két kerámiát, de a 611. sír helyzete, és a 80. sír temetkezi szokásai korai időszakot jeleznek. A két edényt, illetve a sír keletkezésének idejét a X. század elejére, esetleg a IX. század végére helyezhető. Időben követi a két edényt a 345.,520.,és 577. sír kerámiái. A sírokra jellemző a legkorábbi vékony bronzhuzal S-végű hajkarika, kauricsiga, gömbös végű karikaékszer és a bordázott pántgyűrű.

A 172. sírt egy olyan ólom hajkarika keltez, amit Török „kifejejtett” a publikációból, a 134. sírban, pedig kő és vasrög volt, ami a 172. sírnál is említ.⁵⁸ A két sír

egykorúnak tarthatjuk, a XI. század közepére, végére keltezhetőek. A XI. század közepére még három sír keltezhető a vizsgált edények közül, egyik a 274. sír fazeka és a 149. sír bordásnyakú edénye, ahol ólom hajkarikák morzsáit találták. Harmadik a 338. sír igen finomszemcsés soványítású fazéktöredéke, mely szintén ólom hajkarikák társaságában jött elő. A hajkarikák bordázott végűek.

A temető teljes elemzése alapján a 11. század végére, annak utolsó harmadára datálhatóak azok a sírok, melyekben a temetéskor a váz feje mellé helyezték a kerámiákat. A sírokban ezüst 2 mm vastag bordázott végű S-végű hajkarikák, és késő gyűrűtípusok voltak. A 806. sírban féldrágakő gyöngyök, és az ólom hajkarikák morzsái a XI. század közepe felé mutatnak. Ide tartozik a 30. sírban talált edény is. Török az ásatási napló szerint ezüst hajkarikát is talált a sírban, ami a publikációból kimaradt.⁵⁹ A 911. sír palackja egy bolygatott sírból került elő, ezért keltezése bizonytalan.⁶⁰ A sírban egyéb mellékletet nem találtak.

Az edények anyagvizsgálata és a szabad szemel látható készítés-technikai különbségek, erősítik azt a feltételezést, hogy a temető sírjaiban talált edényeket eltérő műhelyhagyományokkal dolgozó fazekasok készítették. A különböző hagyományok keveredése látható az edényeken. Ezek a különbségek az egyéb leletanyag, és temetkezési szokások tekintetében is fellelhetőek. A temető területén olyan sírcsoportok rajzolódnak ki, melyek vagy egy-egy család, vagy valamilyen egyéb szempontból elkülönülő csoportok temetkezőhelyei lehettek. Az embertani vizsgálatok elkészülésével, és a temető teljes anyagának újrafeldolgozásával, talán választ kapunk a halimbai közösség eredetére, összetételére.⁶¹

57 TÖRÖK 1962, 122.

58 TÖRÖK 1962, 148–149., MNM Adattár 17.H.I. 1. Ásatási napló 1952. szept. 25. 172. sír „A váz alatt, fölött és oldala mellett koporsóeszkák nyomai voltak. A két vízszintes deszka magassága egyezett a sírban lévő edény magasságával 45cm. A koponya jobb oldalán és az állkapocs mellett 1-1 hajkarika, a bal mellen és a medencésonton 1 ólom és 1 bronz hajkarika. Nyaka körül üveg és ólom gyöngyök, és egy kis vaskarika, bal lábfeje mellé edény, jobb kéz ujjain patina, a jobb vállánál kis limonitrög.”: Ásatási Napló 1952. szept.11. 134. sír „fej balra fordult, mellette hosszirányú deszka nyomai voltak. Lábfejei és a sírvég között edény, mögötte kő. Álla alatt kis vasrögöt találtunk. A lábfejek és az edény között 22cm volt. Jobb kart a medence szélére tették.

59 TÖRÖK 1962, 145; MNM Adattár 17.H.I. 1. Ásatási napló. 1952. július 11. „talpa és a sír vége között nagy, fenékbélyeges bögre volt. Két karját a medencébe hajtva találtuk. Jobb kezén gyűrű volt. A koponya két oldalán bronz és egy ezüst hajkarika morzsái kerültek elő”.

60 MNM Adattár 17.H.I. 6. Ásatási Napló „A sír délkeleti sarkában már korábban (olajtartály ásásakor) egy korsót találtak. Eredeti helyét utólag ellenőrizni lehetett.” 1954. szept. 3.

61 Fóthi Erzsébet folytatta az embertani anyag feldolgozását.

FÜGGELÉK

Az anyagvizsgálatra kiválasztott edények leírása, illetve az anyagvizsgálati eredmények rövid ismertetése.

A szemcseméret leírásánál a geológiában használatos

mérettartományoknak megfelelő elnevezéseket alkalmaztuk, amelyeket az alábbi táblázatban összesítve adunk meg.⁶²

SZEMCSEMÉRET (mm)	ÜLEDÉK NEVE	
>256	tömb	
64-256	durva kavics	Kavics
4-64	kavics	
2-4	finom kavics	
1-2	durvaszemcsés homok	Homok
0,5-1	nagyszemcsés homok	
0,25-0,5	középszemcsés homok	
0,125-0,25	finomszemcsés homok	
0,063-0,25	nagyon finomszemcsés homok	
0,031-0,063	durvaszemcsés kőzetliszt	Kőzetliszt
0,016-0,031	középszemcsés kőzetliszt	
0,008-0,016	finomszemcsés kőzetliszt	
0,004-0,008	nagyon finomszemcsés kőzetliszt	
<0,004	agyag	

30. sír (1. tábla, 1. kép)

Fazék. Vörösesbarna színű, foltosra kiégett fazék. Homokot és csillámot tartalmazó agyagból, kézikorongon formált. Pereme kihajló, profilált. Arányosan felépített, vállnál kiszélesedő, viszonylag széles szájú fazék. A peremtől a has aljáig bekarcolt sekély vonalak díszítik, melyek a hasnál már hármass vonalkötegbe mennek át. A fenékén éles törés fut körbe, mely az oldalának fenékhez illesztését jelzi. Pókhálóminta fenékbélyeggel ellátott deszka alátétlapon készülhetett. Jó megtartású, az aljából egy darab kitört. M:17,3cm, PÁ:11,7cm, FÁ:9,1cm., Legsz.:15,5cm Ltsz.:55.1.45.A

Anyagvizsgálat: Mérsékeltén irányított szövetű, jól összedolgozott anyagú kerámia. Az edény anyaga középszemcsés (kismértékben durvaszemcsés) homokos csillámos mészmertes agyag, amelyben metamorf kőzet- és ásványtörmelékek vannak. Nem bizonyítható szándékos soványítás. Alacsony, legfeljebb 700-750°C-on kiégett.(1. tábla, 2-3. kép)

80. sír (1. tábla, 4. kép)

Kisfazék. Barna színű, feketére égett, homokot és apró fehér színű törmelékot tartalmazó, kézikorongon

készült fazék töredéke. Pereme hiányzik, hasán 3-as hullámvonalköteg díszítés látható. Belül feketére égett. Mérfető M: 10cm, FÁ:6,5cm. Ltsz.:55.1.115.A

Anyagvizsgálat: Irányítatlan szövetű kerámia. Anyaga olyan finomszemcsés homokos csillámos mészmertes agyag, amely nagy-durvaszemcsés (ösmaradvány tartalmú) mészkőtörmelékot és alárendelten metamorf kőzet ásványtörmelékeit tartalmazza. Mészkő anyagú soványítása miatt egyértelműen elkülönül a többi 16 kerámiatípustól. Alacsony (700-750°C) hőmérsékleten kiégett.(1. tábla, 5-6. kép)

89. sír (2. tábla, 1. kép)

Váza alakú edény.⁶³ Világosbarna színű, jó megtartású, de töredezett edény. Finom homokot tartalmazó agyagból, kézikorongon készült. Pereme enyhén kihajló profilált. Nyaka hosszú, hengeres, díszítetlen. A váll kezdeténél bekarcolt vonaldísz fut körbe. A vállon két mély és széles hullámvonal látható, melyek közül az alsó laposabb. A hason az edény kétharmadig mélyen és szélesen bekarcolt, vízszintes vonalak vannak. Alján deszkaalátét lenyomata látható. M:18cm, PÁ:10cm, FÁ:8,8cm.,Legsz.:14,3cm Ltsz.:55.1.135.A

62 Udder-Wentworth-skála – ADAMS–MACKENZIE–GUILFORD 1984, 3.

63 KVASSAY 1982, 24–25.

Anyagvizsgálat: Irányított szövetű kerámia. Anyaga finomszemcsés homokos csillámos mészmentes agyag, amelyben durvaszemcsés homok méretű metamorf kőzet- és ásványtörmelékek, agyagos közettörmelék és limonitos anyagú csomók találhatóak. Szándékos soványítás kimutatható volt, alacsony (700-750°C) hőmérsékleten kiégetett.(2. tábla, 2–3. kép)

134. sír (2. tábla, 4. kép)

Csupor. Barna színű, foltos edény, durvaszemcsés homokot tartalmazó agyagból, kézikorongon formált, felületén sok apró lyukkal. Az edény felszínén finomszemcsés „agyagmáz” látható, mely néhol lepergett róla. Erre az agyagbevonatra került fel a díszítés. Az edény belsejében az agyag elsimitott nem látni a hurkák nyomát. Pereme egyszerű, kihajló, alatta hullámvonal indul, mely a második sorban már eltűnik. Ezt vonaldísz váltja fel, egészen az utolsó egyharmadig. Alján kereszt alakú fenékbélyeg töredéke látható, körben perem fut végig, mely a lecsurgó agyagbevonat maradványa. M:10cm, PÁ:10,8cm, FÁ:8cm, Leg.sz.:11,5cm Ltsz.:55.1.172.A

Anyagvizsgálat: Irányítatlan szövetű kerámia. Anyaga durvaszemcsés homokos csillámos mészmentes agyag, amely metamorf kőzet ásványtörmelégeit és alárendelten üledékes közettörmelégeket tartalmaz. A durva felületre egy rendkívül finomszemcsés, agyagos és csillámmentes anyag került, amelyben elvéve láthatóak törmelékcszemcsék. Ez valószínűleg egy kiülepített, híg, agyagos szuszpenzió lehetett, amelybe az edényt belemártották. A bekenés azért nem valószínű, mert az edény felületi egyenetlenségeit nem követi vastagságában a bevonat. Szándékos soványítás nem bizonyítható. Alacsony (700-750°C) hőmérsékleten kiégetett.(2. tábla, 5-6. kép)

149. sír (3. tábla, 1. kép)

Bordásnyakú edény fületlen változata. Homokot tartalmazó agyagból, kézikorongon készült, barna színű, feketére égett, foltos edény. Pereme felül egyenesre levágott, befelé profilálta. A nyakon a bordák sekélyek. A vállon két párhuzamos hullámvonaldísz fut körbe, a hason besímitott sekély vonalak láthatóak, alján két háromszög alakú minta látható, mely talán fenékbélyeg maradványa. Belül a vállillesztésnél egyenetlen az agyag eldolgozottsága, ez az utólagos nyakráillesztés nyoma., M:12,5cm, PÁ:7,6cm, FÁ:9,2cm, Legsz.:12,5cm Ltsz.:55.1.195.A.

Anyagvizsgálat: Mérsékleten irányított szövetű kerámia. Anyaga finomszemcsés homokos csillámos mészmentes agyag, amelyben durvaszemcsés homok méretű metamorf kőzet- és ásványtörmelék és limonitos agyagos közettörmelék található. Szándékos soványítás

kimutatható. Alacsony (700-750°C) hőmérsékleten kiégetett.(3. tábla 2–3. kép)

172. sír (3. tábla, 4. kép)

Kisfazék. Vörösesbarna színű, fekete foltos, rosszul kiégetett edény. Durvaszemcsés homokot tartalmazó agyagból, kézikorongon készült. Ovális széles szájú, és hosszúkás formájú fazék. Felülete nagyon töredezett, rétegesen „hámlik” róla egy vékony „agyagmáz”. Kihajló, sima peremén után-korongolás nyoma látható. A nyaktól vonaldísz fut körbe a has vonaláig, mely alig látható, sekély, és a has alatt eltűnik. Fenekén, egy kis szakaszon az agyag algyűrődött, itt kis perem látható, mely a lecsurgó agyagbevonat maradványa lehet. Fenekén fa deszkaalátét halvány lenyomata látható. M:15cm, PÁ:12cm, FÁ:7,4cm, Leg.sz.:13,3cm Ltsz.:55.1.229.A

Anyagvizsgálat: Irányítatlan szövetű kerámia. Anyaga durvaszemcsés homokos-finomszemcsés kavicsos csillámos mészmentes agyag, amelyben metamorf kőzet- és ásványtörmelékek, alárendelten opakásványosodott agyagos közettörmelék találhatóak. Soványítás nem bizonyítható, a felületi eldolgozás technikája azonos a 134. edényen tapasztaltakéval. Anyagát feltűnően gyengén dolgozták össze, alacsony (700-750°C) hőmérsékleten kiégetett.(3. tábla, 5–6. kép)

200. sír (4. tábla, 1. kép)

Fazék. Vörösesbarna színű szürke foltos edény. Durvaszemcsés homokot tartalmazó agyagból, kézikorongon készült, viszonylag széles szájú fazék. Pereme vastag enyhén kihajló. Az edényt a nyaktól induló négyzetes mintázatú fogaskerékminta csigavonalban díszíti. A minta azonos vonalközzel követi egymást. A fazék belsejében a hurkákat elsimitották. Az edény alja hiányzik. leg.M:12,6cm PÁ:11,6cm, Leg.sz.:13,8cm Ltsz.:55.1.262.A

Anyagvizsgálat: Irányított szövetű kerámia. Anyaga finomszemcsés homokos csillámos mészmentes agyag, amely durvaszemcsés homok méretű uralkodóan metamorf kőzet- és ásványtörmelék, de emellett másodlagosan karbonátosodott szemcséket is tartalmaz. Szándékos soványítás kimutatható. Pórusok formájában növényi maradványok helye látható az edény anyagában, ez nem feltétlenül jelent növénytel történő szándékos soványítást. Alacsony (700-750°C) hőmérsékleten kiégetett.(4. tábla, 2–3. kép)

206. sír (4. tábla, 4. kép)

Hordó alakú csupor/fazék. Durvaszemcsés homokot tartalmazó agyagból készült. Kézzel formált, sárgás és szürke foltos, feltűnően vastag falú (7-8 mm) edény.

Hosszúka teste és alig kihajló pereme van, belseje elsimított. Nyakától hullámvonal indul, és csigavonalban fut körbe az edény aljáig. Fenekén gyűrű és deszka lenyomata látható, az edény szétrepedt, ragasztott, kiegészített. M:13,8cm, PÁ:8,4cm, FÁ:7,5cm, Legsz.:9,4cm, Ltsz.:55.1.272.A

Anyagvizsgálat: Mérsékeltén irányított szövetű kerámia. Anyaga finomszemcsés homokos gyengén csillámos mészmertes agyag, amely durvaszemcsés homok méretű metamorf kőzet- és ásványtörmeléket, alárendelten üledékes közettörmeléket és limonitos csomókat tartalmaz. Az agyag szándékos soványítása kimutatható, növényi maradványok keveredtek az agyagba, mely nem feltétlenül szándékos soványítás eredménye. Magasabb (>750°C-os) hőmérsékleten kiégetett.(4. tábla. 5-6. kép)

274. sír (5. tábla, 1. kép)

Fazék. Vörösésbarna színű, foltosra égett, durvaszemcsés homokkal kevert agyagból, kézikorongon készült, kis fazék. Pereme enyhén kihajló, nyaka rövid. A perem belső részén után-korongolás nyoma látszik. A válltól, csigavonalban lefutó, lapos, kisebb-nagyobb, alig kivehető sekély hullámvonalak díszítik 6-7 sorban, melyek a has alatt eltűnnek. Az edény belsejében a hurkák elsimítottak, színe belül egységesen vörös. Az edény alja megvastagszik, az első hurka vastag, kidudorodik, feneke behorpadt körkörösön van megrepedve. Az edény apró darabokra tört, ragasztott, kiegészített. M:13,8cm, PÁ:10,5cm, FÁ:8,7cm, Legsz.:12,3cm Ltsz.:55.1.353.A

Anyagvizsgálat: Irányítatlan szövetű kerámia. Anyaga közép-nagyszemcsés homokos csillámos mészmertes agyag, amelyben metamorf kőzet ásványtörmelékei és agyagos közettörmelékek találhatók. Szándékos soványítás nem bizonyítható, alacsony (700-750°C) hőmérsékleten kiégetett.(5. tábla, 2-3. kép)

338. sír (5. tábla, 4. kép)

Kisfazék töredéke. Világosbarna színű, homokot tartalmazó agyagból kézikorongon készült edény töredéke. Finom tapintású, elsimított, pereme és nyaka hiányzik, a megmaradt edényen vonaldísz fut körbe egészen az edény aljáig. Feneke sima, rajta kereszt alakú fenékbélyeg látható, melynek középpontjában kis dudor van, a kereszt szárai kissé elhajlanak nem egyenesek. Mérhető M:7,3cm, PÁ:-, FÁ:8,5cm, Legsz.:-, Ltsz.:55.1.435.A

Anyagvizsgálat: Irányított szövetű kerámia. Anyaga finomszemcsés homokos csillámos mészmertes agyag, amely durvaszemcsés homok méretű metamorf kőzet- és ásványtörmelékeit, limonitos csomókat és agyagos közettörmeléket tartalmaz. Szándékos soványítás

bizonyítható. Növényi maradványokra utaló pórusok vannak az anyagában. Az edényen vékony bevonat látható, mely nem különül el egyértelműen a kerámia alapanyagától. Finom szemcseméretű agyagból álló bevonat, amelyben nem ismerhetők fel törmelékcszemcsék. Ez a finom réteg valószínűleg a kerámia frissen megformált felületének elsimításakor keletkezhetett. Alacsony kiégetési hőmérséklet (700-750°C) valószínű.(5. tábla, 5-6. kép)

345. sír (6. tábla, 1. kép)

Tál. Vörösésbarna színű foltosra égett, vastag falú (6-7 mm), behúzott peremű tál. Durvaszemcsés homokot tartalmazó agyagból formált, érdes tapintású, de elsimított felületű edény. Jól látható, hogy az edény készítésének első fázisa, egy kb. 1 cm vastag agyagkorong megformálása lehetett, melyre ráillesztették az első agyaghurkát. Megtartva és nem eldolgozva ezt a törést, az edény fenekénél, kis kiugró perem keletkezett. Peremétől az aljáig egyre ritkuló vonaldísz látható, vállja erősen kiugró, feneke hirtelen beszűkül. Fenekén különleges rajzolatú fenékbélyeg látható. M:7,7cm, PÁ:14,8 cm, FÁ:9,7cm, Legsz.:15,3cm, Ltsz.:55.1.451.A

Anyagvizsgálat: Irányított szövetű kerámia. Anyaga finom-középszemcsés homokos csillámos mészmertes agyag, amelyben durvaszemcsés homok méretű uralkodóan metamorf kőzet ásványtörmelékei, alárendelten üledékes és vulkáni közettörmelékek találhatók. Szándékos soványítás kimutatható. A 206. edényhez hasonlóan magasabb (>750°C) lehetett az égetési hőmérséklet.(6. tábla, 2-3. kép)

404. sír (6. tábla, 4. kép)

Csupor. Fekete színű, talán többszörösen kiégett, durvaszemcsés homokot tartalmazó agyagból kézikorongon készült alacsony, széles szájú kis edény. Pereme felálló, viszonylag vastag, legömbölyített. Az edény fala méretéhez képest vastag (5 mm), elsimított, de egyenetlen. Vállja élesen kiugró, a rajta látható vonalak csak a simítóeszköz lenyomatai lehetnek. Feneke egyenetlen, nincs rajta semmiféle lenyomat. M:11cm, PÁ:-, FÁ:8cm, Legsz.:13cm, Ltsz.:55.1.556.A

Anyagvizsgálat: Irányítatlan szövetű kerámia. Anyaga finomszemcsés homokos csillámos mészmertes agyag, amely durvaszemcsés homok-finomszemcsés kavics méretű metamorf kőzet- ásványtörmelékeket és limonitos csomókat tartalmaz. A szándékos soványítás kimutatható, néha előfordulnak olyan pórusok, melyek kiégett növények nyomait őrzik. Magasabb (>750°C) hőmérsékleten kiégetett.(6. tábla, 5-6. kép)

520. sír (7. tábla, 1. kép)

Fazék. Világosbarna színű, szürke foltos edény. Kézikorongon készült, ovális szájú, oldala benyomódott. Anyaga durvaszemcsés homokot tartalmaz. Peremén kihajló kis borda fut végig (fedőhorony), csupán 6 cm hosszan eredeti, a többi kiegészítés. Nyakától sűrű, sekély vonaldísz indul a hasig, ott eltűnik. A díszítésig függőleges simítások nyoma látható az edény oldalán. Belül elsimitott ugyan, de a hurkák nyoma látható, mert az illesztésüknél kis vízszintes repedések vannak az agyagban. Egy agyaghurka mérhető szélessége kb. 2 cm. A fenék egy része az oldalával együtt kitört. Törött, ragasztott, kiegészített edény. M:15,3cm, PÁ:10,6-11cm, FÁ:7,8cm, Legsz.:12,6-13cm Ltsz.:55.1.728.A

Anyagvizsgálat: Irányítatlan szövetű kerámia. Anyaga durvaszemcsés homokos-finomszemcsés kavicsos, csillámos mézmentes agyag, amelyben metamorf kőzet ásványtörmelékei és limonitos csomók találhatók. Szándékos soványítás nem bizonyítható. Alacsony (700-750 °C) hőmérsékleten kiégetett.(7. tábla, 2–3. kép)

577. sír (7. tábla, 4. kép)

Tál. Vörösbarna színű, szürke foltos tál. Durvaszemcsés homokot tartalmazó agyagból kézikorongon készült, felszíne lyukacsos, kopott. Belül elsimitott, de a hurkák nyoma látható. Pereme sima, díszítés sehol nincs az edényen. Alja kissé kiugró, kis peremmel kialakított. Látható, ahogy először az alját készítették el egy kb. 7-8 mm vastag agyagkorongból, majd erre illesztették az első agyaghurkát (ugyanazzal a technikával, mint a 345. edénynél látható volt). Az illesztési ponton lyukak láthatóak, nem lett rendszeren összedolgozva a feneke és oldala, így az égetésnél szétrepedt. Fenekén kereszt alakú bélyeg van. M: 5,5cm, PÁ: 11,5cm, FÁ: 8cm, Legsz.=11 cm Ltsz.:55.1.795.A

Anyagvizsgálat: Irányítatlan szövetű, jól összedolgozott anyagú kerámia. Anyaga finomszemcsés homokos csillámos mézmentes agyag, amely durvaszemcsés homok méretű metamorf ásványtörmelékeket és agyagos közettörmeléket tartalmaz. Szándékos soványítás bizonyítható. Alacsony (700-750 °C) hőmérsékleten kiégetett.(7. tábla, 5–6. kép)

611. sír (8. tábla, 1. kép)

Bögre. Barna színű, sötétbarna foltos kis edény töredéke. Homokot tartalmazó agyagból kézzel formált, oldala elsimitott, fényes hatású. Kézzel készült, belsejét elsimitották a hurkák nyoma nem érezhető. A vállon teljesen egyedi díszítés látható, bebökdösött pontocskákból háromszögeket alakítottak ki, 3 ilyen csoport látható a megmaradt töredéken. Csak az egyik oldal- és fenéktöredék

maradt meg, a többi kiegészítés. A megmaradt fenekén kopottság és elsimitás látható. Fala 6 mm vastag. M:13,3cm, PÁ:-, FÁ: kb 8cm, Legsz.:kb.11,5cm, Ltsz.:55.1.846.A

Anyagvizsgálat: Mérsékelt irányított szövetű, rosszul összedolgozott anyagú kerámia. Anyaga teljes eltér a vizsgált 16 mintától, mivel alapanyaga közép-durvaszemcsés homokos, csillámmentes, mézmentes agyag, amelyben jelen vannak metamorf kőzet ásványtörmelékei, alárendelten karbonátszemcsék és agyagos közettörmelék. Nem ismert egyszerű módszer arra, hogy hogyan lehet a finom csillámlemezeket az agyagtól elválasztani, ezért feltételezhető más agyagkinyerő hely használata. A szándékos soványítás kimutatható. Alacsony (700-750 °C) hőmérsékleten kiégetett.(8. tábla, 2–3. kép)

806. sír (8. tábla, 4. kép)

Fazék. Világosbarna színű, foltos edény. Durvaszemcsés homokot tartalmazó agyagból kézikorongon készült, ovális szájnnyílású aszimmetrikusan kidolgozott fazék. Felszíne néhol lyukacsos. Pereme enyhén kihajló profilált, rögtön alatta mély és széles vonaldísz indul és fut körbe a vállig. Ott egy mély hullámvonaldísz fut körbe, majd ismét egy alig kivehető vonaldísz, majd újabb lapos hullámvonal következik. Innen a válltól viszonylag szabályos sorközökkel ismét párhuzamos vonalak díszítenek az edény alsó egyharmadáig. Itt szintén látható, mint sok edény esetében, a függőleges elsimitások nyoma, mely megtöri a vonaldíszek sorát. Az alja sima. Az edény rossz megtartású törött, ragasztott, kiegészített. M:17 cm, PÁ: 9cm, FÁ: 8,6 cm, Legsz.:13,3 cm, Ltsz.: 55.1.1042.A

Anyagvizsgálat: Irányítatlan szövetű kerámia. Anyaga finomszemcsés homokos gyengén csillámos mézmentes agyag, amelyben durvaszemcsés homok méretű metamorf kőzet ásványtörmelékei, alárendelten karbonátszemcsék, és limonitos csomók találhatók. Szándékos soványítás kimutatható, alacsony (700-750 °C) hőmérsékleten kiégetett.(8. tábla, 5–6. kép)

911. sír (9. tábla, 1)

Palack. Vörösbarna színű, néhol szürke foltos, finom homokot tartalmazó agyagból készült, agyaghurkákból felépített, majd lassú korongon utánkorongolt edény. Nyaka az elkészült edénytestre utólag lett ráillesztve, ez kívül-belül érezhető nyomokat hagyott. Kívül egyenetlen a felszíne ezen a részen az edénynek, nem tudta a mester pontosan összedolgozni a nyakat az edényoldallal, egyik oldalon megrogyott az agyag. Az edénynek nincs eredeti peremrészlete, a teljes perem kiegészítés. Az edénynyaktól behúzott széles négy-ötszörös barázdát hagyó vonaldísz fut körbe, mely az edénytest aljánál meg-megszakad, majd

teljesen eltűnik. A vonaldísz eltűnését a függőleges, az egész edényoldalon követhető simításnyomok okozták, a díszítés felrakása után a fazekas az edény alsó részét igyekezett jól összedolgozni, felületét még egyszer elsimitani. Ezt a végső simítást már a bőr keményre száradt edényen végezhették. Az edény alja domború, mintha a deszkaalátét lapon mélyedés, kopás lett volna, talán ennek lenyomata látható a fenékén. A fenéken nincs gyűrű, az alját 1-2 ujjnyi magasságig elkészíthették, és erre illesztették rá az első agyaghurkát. M:26cm, PÁ:kb.6,3cm, FÁ:10,2cm, Legsz.:17,5cm, Ltsz.:55.1.1113.A

Anyagvizsgálat: Irányítatlan szövetű kerámia. Anyaga finomszemcsés homokos gyengén csillámos mészmentes agyag (kis mennyiségben durvaszemcsés homok is előfordul), amely metamorf kőzet ásványtörmelékait tartalmazza. Kiemelkedően igényesen előkészített az alapanyaga, a legfinomabb szemcsés kerámia a mintasorozatban. Szándékos soványítás nem mutatható ki rajta, viszont az agyagtól iszapolással választhatják el a durvaszemcsés törmelékét. Magasabb (>750°C) hőmérsékleten kiégett. (9. tábla, 2–3. kép)

IRODALOM

- ADAMS–MACKENZIE–GILFORD 1984 = Adams, A. E.–Mackenzie, W. S.–Gilford, C.: Atlas of sedimentary rocks under the microscope. Wiley & Sons. 1984.
- BÓNA 1978 = Bóna, I.: Arpadzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros. Alba Regia 16 (1978) 99–57.
- ERDÉLYI 1963 = Erdélyi, Gy.: Török: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert., ArchHung 39. Razension. Mitteilungen der Museen des Komitats Veszprém, 1, 355–356.
- GARAM 1981 = Garam, E.: VIII-IX. századi telepnyom Tiszafüred határában. ComArchHung 1981, 137–147.
- GIESLER 1981 = Giesler, J.: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo-Brdo Kultur. PZ 56 (1981)
- HOLL 1956 = Holl I.: Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszeréhez. BudRég 17 (1956) 177–193.
- HÖLLRIGL 1930 = Höllrigl, J.: Árpád-kori keramikánk. ArchÉrt 44 (1930) 142–170.
- JANKOVICH 1991 = Jankovich B. D.: Ásatások az Árpád-kori Fenék falu területén 1976–1978. ZalaiMúzeum 3 (1991) 185–210.
- ISTVÁNOVITS 2003 = Istvánovits E.: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékei. Nyíregyháza 2003.
- KISS 1968 = Kiss A.: A magyar államalapítás telepítései tükröződése a dunántúli köznépi temetőkben. ArchÉrt 95/2 (1968) 243–255
- KISS A. 1983 = Kiss A.: Baranya megye X-XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga. I. Budapest 1983.
- KISS 2000 = Kiss G.: Vas megye 10–12. századi sír-és kincsleletei. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei. 2. Hely 2000.
- KVASSAY 1982 = Kvassay J.: Kerámia a X-XI. századi sírokban. Bölcsészdoktori értekezés, Kézirat. Budapest 1982.
- LÁSZLÓ 1964 = László, Gy.: Török: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. ArchHung 39. Razension. Századok 98 (1964) 804–806.
- LÁZÁR 1998 = Lázár S.: Kora Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn. Opuscula Hungarica I. Budapest 1998.
- MESTERHÁZY 1965 = Mesterházy K.: Az S-végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében. DMÉ 47 (1962/64) (1965), 95–113.
- MESTERHÁZY 1975 = Mesterházy K.: Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai. FolArch 26 (1975) 99–116.
- MRT. 3. = Magyarország Régészeti Topográfiája. Veszprém megye régészeti topográfiája. 3. A devecseri és sümegi járás. Bakay Kornél, Kalicz Nándor, Sági Károly. Szerk.: Bakay Kornél. Budapest 1970.
- PARÁDI 1955 = Parádi, N.: A balatonfenyvesi agyagpalack. FolArch 7 (1955) 141–147.
- PARÁDI 1959 = Parádi, N.: Technikai vizsgálatok népvándorlás kori és Árpád-kori edényeken. RégFüz 12 (1959)
- PLETNAVA 1967 = Pletnava, Sz. A.: Ot kocsevij k gorodam. Szaltovo-majackaja kultura. MIA 142. Moszkva 1967.
- RINGER 2006 = Ringer I.: Kora Árpád-kori településrészlet Tiszatarján-Naba-Ér parton. DMÉ 78 (2005) (2006) 193–216.
- RZEZNIK 1995 = Rzeznik, P.: Frühmittelalterliche Töpfertechniken im Lichte der Keramik von der Dominsel zu Wroclaw. In.: Polacek, L. (szerk.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Brno 1995. 65–78.
- SIMONYI 2001 = Simonyi E.: Kora Árpád-kori településrészlet Mezőkeresztes-Cethalomról. WMMÉ 23 (2001) 359–391.
- Cs. Sós 1963 = Cs. Sós, Á.: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert, Archaeologia Hungarica 39. Rezension. ArchÉrt 90/1 (1963) 140–142.

- SZIGETI 2013 = Szigeti J.: Különleges formájú kerámiaedények a Halimba-Cseres 10–12. századi temetőből. (in press)
- SZÓKE 1992 = Szóke B. M.: 7. és 9. századi településmaradványok Nagykaizsán. Zalai Múzeum 4 (1992) 129–169.
- SZÓKE-VÁNDOR 1987 = Szóke B. M.–Vándor L.: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. Fontes ArchHung Budapest 1987.
- TAKÁCS 1996 = Takács M.: Veszprém megye 10–11. századi kerámiaja. Acta Musei Papensis 6. 1. (1996) 329–349.
- TAKÁCS 1997 = Takács, M.: Honfoglalás és korai Árpád-kori edényművesség térképezése. In: Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján konferencia anyagai. Ungvár 1997. 69–104.
- TAKÁCS 2000 = Takács, M.: Polírozott kerámia a kora középkori Kisalföldön. Arrabona 38/1–2 (2000) 7–50.
- TÖRÖK 1954 = Török Gy.: Halimba-Cseres X–XII. századi temetője. FolArch 6 (1954) 95–105.
- TÖRÖK 1959 = Török, Gy.: Die Bewohner von Halimba-Cseres nach der Landnahme. Landesmuseums für Vorgeschichte 6.
- TÖRÖK 1962 = Török, Gy.: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. ArchHung 39. Budapest 1962.
- WOLF 2003 = Wolf M.: Adatok 10. századi edényművességünkhöz. A borsodi leletek tanúságai (Informationen zur unseren Töpferkunst des 10. Jahrhunderts. Die Lehre der Funde in Borsod). HOMÉ 42 (2003) 85–108.
- WOLF 2006 = Wolf M.: Adatok a X. századi magyarság kerámiaművességéhez. In.: Holló Sz. A.–Szulovszky J. (szerk.): Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. Budapest–Veszprém 2006, 47–58.

CERAMIC ASSEMBLAGE OF THE 10-12TH CENTURY CEMETERY AT HALIMBA-CSERES

This study summarizes the results of the detailed investigation on the ceramic assemblage of the 10–12th century cemetery at Halimba-Cseres. It is also completed with the archaeometric study done on a limited set of pottery.

The initial archaeological interpretation of the locality – and the pottery assemblage as a part of it – is outworn for today. There is a need of recollecting and re-publishing the available information.

The main subject of this study, the dating of the selected 17 pottery sherds, is based on the comprehensive comparison with the whole ceramic assemblage, the position of the graves in the cemetery, the funeral practice and the ceramic archaeometric results.

The earliest period of the cemetery, which can be dated to the beginning of the 10th c. or the end of the 9th c., is characterized with pottery of material and decoration different from the whole of the assemblage. It is also possible that those ceramics were not manufactured locally.

The next period of the cemetery contains graves with special supplements (the earliest type of bronze S-shaped

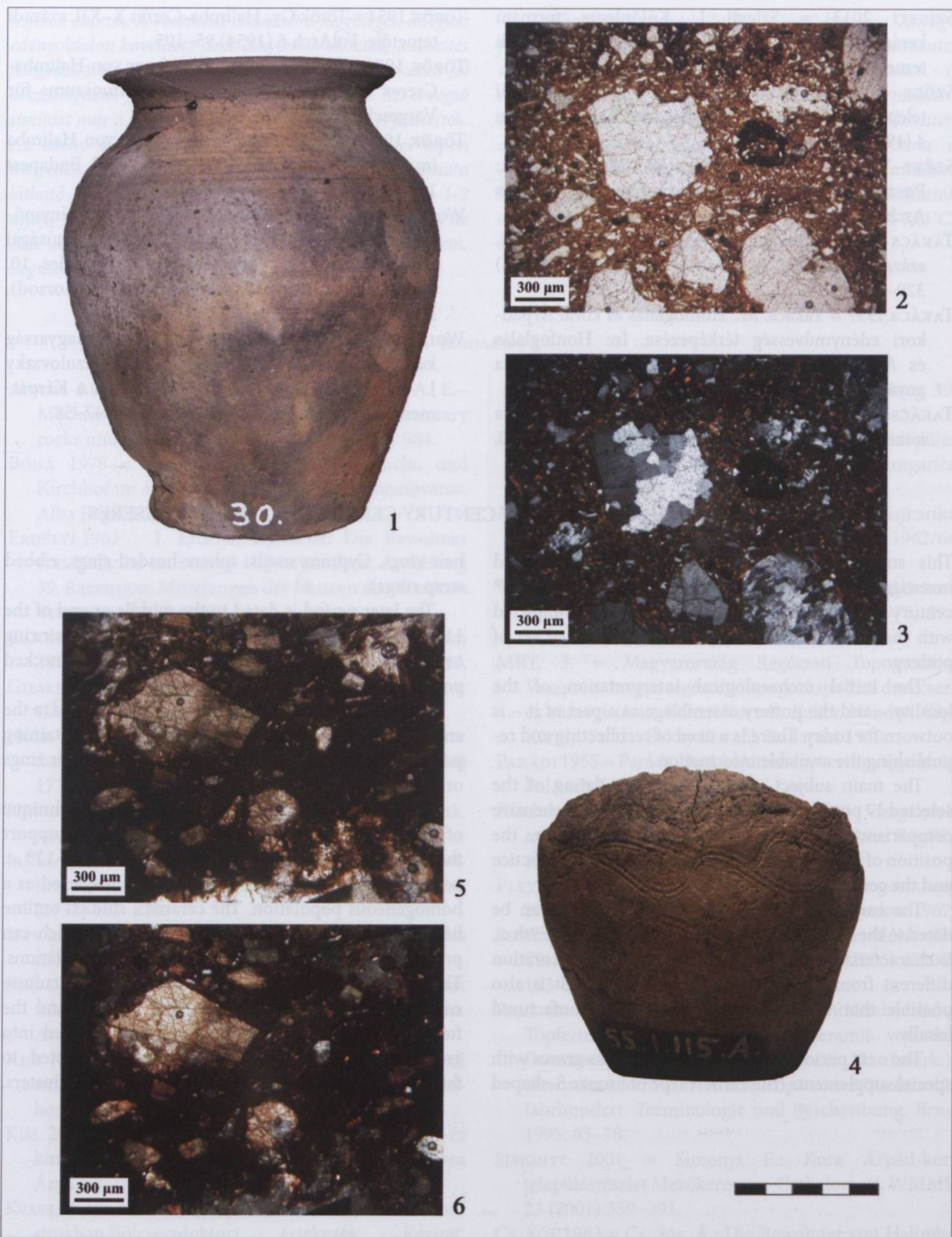
hair rings, Cypraea snails, sphere-headed rings, ribbed strap rings).

The later period is dated to the middle or end of the 11th c. The graves belonging to here have bronze hair ring or stone and bog iron supplements. The ribbed-necked pottery is also present in those graves.

The latest period of the cemetery, which is dated to the end of the 11th c., is characterized with graves containing pottery positioned next to the skull and silver hair rings or the latest type of rings as supplements.

The naked-eye observations of the building technique of vessels and the archaeometric investigations support the idea that the inhabitants buried in the 10–12th c. cemetery of Halimba-Cseres cannot be considered as a homogeneous population. The ceramics studied outline heterogeneous pottery manufacturing habits which can probably be connected to more, different populations. This mixing of the habits relating to the material culture can be also observed on other types of finds and the funeral practices. The cemetery can be separated into groups of graves which can probable connected to families of different origin or to other population clusters.

1. tábla 1. 30. sír; 2. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 3. Keresztezett nikollal készült felvétel; 4. 80. sír (fotó: Dabasi András); 5. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 6. Keresztezett nikollal készült felvétel

2. tábla 1. 89. sír; 2. Mikroszkópos vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 3. Keresztezett nikollal készült felvétel; 4. 134. sír; 5. Mikroszkópos vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 6. Keresztezett nikollal készült felvétel

3. tábla 1. 149. sír; 2. Mikroszkópos vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 3. Keresztezett nikollal készült felvétel; 4. 172. sír; 5. Mikroszkópos vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 6. Keresztezett nikollal készült felvétel

4. tábla 1. 200. sír; 2. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 3. Keresztezett nikollal készült felvétel; 4. 206. sír; 5. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 6. Keresztezett nikollal készült felvétel

5. tábla 1. 274. sír; 2. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 3. Keresztezett nikollal készült felvétel; 4. 338. sír (fotó: Dabasi András); 5. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 5. Keresztezett nikollal készült felvétel

6. tábla 1. 345. sír; 2. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 3. Keresztezett nikollal készült felvétel; 4. 404. sír; 5. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 6. Keresztezett nikollal készült felvétel

7. tábla 1. 520. sír; 2. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 3. Keresztezett nikollal készült felvétel; 4. 577. sír; 5. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 6. Keresztezett nikollal készült felvétel

8. tábla 1. 611. sír; 2. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 3. Keresztezett nikollal készült felvétel; 4. 806. sír; 5. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről 1 nikollal; 6. Keresztezett nikollal készült felvétel

9. tábla 1. 911. sír; 2. Vékonycsiszolati kép a kerámia szövetéről; 3. Keresztezett nikollal készült felvétel; 4–5. 134. sír, a kerámia-metszetében megfigyelhető bevonat (agyagmáz); 6. Oroszvár, Ltsz.: 62.8.1.